

Bevezetés

„Ha ketten megegyeznek és egyesítik erejüket, akkor többre képesek és következőleg több a természeti joguk, mint mindegyiknek külön-külön. S minél többen lépnek így szoros kapcsolatba egymással, annál több joga lesz mindenkinek. ”

(*Spinoza: Politikai tanulmány, 2. fejezet 13.*)

Amikor 1956 június 14-én este hat órára a Petőfi Kör vezetősége meghirdette soron következő vitáját „A XX. kongresszus és a marxista filozófia problémái” címmel, senki se gondolta, hogy a Kossuth Klub fél hatkor már szűknek bizonyul a tömeg befogadására és sokan kintrekednek az utcán. A szervezők gyorsan átirányították az érdeklődőket a Közgazdasági Egyetem nagyelőadó-jába. A Múzeum utcából a Kálvin téren át az egyetemre vonuló tömeg nem kis feltűnést keltett – furcsa módon ez az utcai epizód a későbbiek során érdemtelenül sok rágalom, és néhány legendává növekedett anekdota forrása lett. Az ezer-egynéhányszáz érdeklődő a padokban, a padsorok közötti lépcsőkön ülve, de még az előadói katedra emelvényén is kuporogva, feszülten figyelte – sokszor közbeszólásokkal, tapssal reagálta le – az éjbe nyúló vitát.

Mi volt az oka a megnövekedett érdeklődésnek? Az bizonyos, hogy a Petőfi Körben addig lezajlott viták színvonala, fontos, tartalmi kérdéseket felvető jellege, a tabukat nem kímélő kritikai szellem, a szabad véleménynyilvánítás lehetősége fokozódó érdeklődést váltott ki. Ehhez járult az a vonzerő, melyet Lukács György személyisége jelentett, aki hosszú évek után először jelent meg nem protokollárisan szervezett szűk, hanem spontán szerveződött nagy nyilvánosság előtt.¹

Lukács 1945 őszén tért haza a Szovjetunióból és szinte azonnal bekapcsolódott a magyar politikai-szellemi életbe, és bár a legfelsőbb pártvezetésben nem játszott aktív szerepet, mégis legpregnansabb kidolgozója volt a párt értelmiségi politikájának és igen gyorsan egyik legjelentősebb személyisége lett a háború utáni magyar kultúrának, társadalomtudománynak. A marxista filozófus-esztéta lapok szerkesztésében vett részt, előadásokat tartott a legkülönbözőbb fórumokon és a rádióban. Szerepet játszott a Magyar Tudományos Akadémia újjászervezésében, számos társulatnak, intézménynek aktív résztvevője lett, egyetemi tanszéket vezetett, tanítványi kört alakított ki maga körül. Nemzetközi tekintélyét elismerve számos meghívást kapott: Genf, Róma, Párizs, Mi-

lánó, Berlin, Weimar, Wroclaw stb. mutatják az iránta megnyilvánuló érdeklődést. Ebben az időben kap Kossuth-díjat is.

Ennek a gazdag, sokoldalú működésnek az alapja a többpártrendszerben, az adott kor politikai és ideológiai sokszínűségében rejlett. A lukácsi autonómia ezekben az években azáltal erősödhetett, hogy természetes módon elismert más autonómiákat is, amelyek szerepet játszottak az akkori magyar szellemi életben. Azért alakulhatott ki egy pregnáns baloldali szellemi front, amelyben Lukácsnak igen jelentős szerepe volt, mert többpártrendszeres koalíciós alapra támaszkodhatott és sokszínű szellemi másság támogatta a vitákban kialakított közös politikai célokat.

A „fordulat éve”, azaz a sztálini monolitikus rendszer gyors és erőszakolt magyarországi adaptálásával támadások sorozata indult általában a pluralizmus minden megnyilvánulása ellen és koncentrált támadás indult Lukács és a Lukács-tanítványok ellen is.

A megváltozott hatalmi metódus nyilvánvalóan nem tűrhette azt a szellemi integritást, amelyet Lukács és tanítványai képviseltek, még akkor sem, ha Lukács már eddig is az önként vállalt pártfegyelem keretébe zárta saját autonómiáját. Igaz – ahol tehetette – harcolt e keretek kitágításáért.

A Rajk-per és a többi koncepciós perek megfélemlítő légkörében indította támadását Lukács ellen Rudas László a párt elméleti folyóiratában, a Társadalmi Szemlében.²

Rudas éles hangon támadta Lukács demokrácia-elméletét. Az osztályszempontok elsikkasztásával, idealizmussal vádolta, s hogy a följelentéssel egyenértékű „bírálatot” teljessé tegye, még Lenin megrágalmazását is Lukács nyakába varrta. Az egybehangolt támadást bizonyítja, hogy rövidesen Alexander Fagyjev³ is megszólalt, aki a szovjet szellemi élet és irodalom lebecsülését „olvasta ki” műveiből.

Lukács támadva-védekezve gyakorolt önbírálatot.⁴

Az önbírálat azonban nem elégítette ki sem az MDP vezetését, sem Rákosi Mátyást, aki személyesen irányította Rudast és Lukácsnak is tanácsokat osztogatott levélben. Sokan szólaltak meg, vezetők és harcos epigonok, akik irodalmi és esztétikai kérdések mögé bújva támadták Lukácsot. Révai József viszont félreérthetetlenül kemény politikai tézisekkel kezdte Lukács bírálatát.⁵

Leszögezte, hogy a népi demokrácia proletárdiktatúrává való fejlődésével félre kell dobni a zavaros nézeteket, különösen a harmadik utas elképzeléseket. Kijelentette, hogy a Szovjetunióhoz, mint példaképünkhöz való viszonyunkat meg kell szilárdítani. Az osztályharc élesedésével

fokozni kell az ideológiai éberséget és, hogy Lukács György bizonyos nézeteivel objektíve az ellenségnek segített. Lukács újból önkritikára kényszerült⁶ de pontosan felismerte az ellene irányuló hadjárat lényegét, hogy irodalmi Rajkot akarnak belőle csinálni, ahogyan ezt Révainak levelében meg is írta.

A filozófus nemzetközi szakmai elismertségét nem tudták lerombolni, legalábbis a világ nyugati felén, de itthon és a Szovjetunió-vezette táborban oly mértékben diszkreditálták, hogy évekig alig hallatta szavát, visszavonult tanítványai körébe – igen kevesen maradtak mellette – és csak kutatásokkal foglalkozott. Jól jellemezte Lukács helyzetét Heller Ágnes a vitán: „... valójában egy szervezett hajsza, suttogó propagandával körített hajsza indult ebben az időben Lukács elvtárs és Fogarasi elvtárs ellen. ... olyan légkör volt nálunk, hogy 1954-ben az Eötvös Lóránd egyetemen az egyik marxista tanszékvezető-helyettes nyilvános előadásán elhangzott, hogy Lukács elvtárs egy nyugatra kacsintgató kispolgár... ”⁷

1955-ben a Petőfi Kör filozófus vitáját megelőző évben Lukács György körül változott valamit a légkör, hisz születésének 70 éves évfordulóján megkapta a második Kossuth-díjat, ez alkalommal külföldi nagyságok is üdvözölték. A Magyar Tudományos Akadémia Ünnepi ülésszakot és ünnepi vacsorát rendezett a tiszteletére, de mindez csak gesztussá zsugorodott, mert változatlanul azok uralták a politikai és ideológiai életet, akik Lukácsot megrágalmazták és – elsősorban politikailag – „margóra” kényszerítették.⁸ Igaz, a XX. kongresszus már lezajlott és ez erőt adott a reform-kommunistáknak és a magyar progressziónak, de a potenciális lehetőségek még nem jelentették a politikai erővonalak tényleges átalakulását. A hatalom több kérdésben bizonytalankodott, érezhető volt, hogy az értelmiséget nem képes a hagyományosan bevált eszközökkel és módszerekkel irányítani, de még elég erős volt ahhoz, hogy gátolja, nehezítse a progresszió törekvéseit.

A Petőfi Kör vezetőségére ebben az időben rendkívüli nyomás nehezedett a pártvezetés részéről. Még ebben a körben is akadtak azonban olyanok, akik változást akartak és ezért bizonyos mértékig szimpatizáltak a Petőfi Kör törekvéseivel. Közülük azonban sokan megrettentek a viták kiterjedéséről, mert szerintük a Kör „... vitte az utcára a problémákat.” Aligha kell bizonyítani ennek az érvelésnek a tarthatatlanságát, hisz a problémák már régen kint voltak az utcán, a Petőfi Körben csak megfogalmazódtak azok a gondok, amelyeket már mindenki tudott.

Amikor a Petőfi Kör vezetősége a filozófiai vitát előkészítette⁹, tudta, hogy az nem szűk szakmai vita lesz.

Ez a vita során be is igazolódott, hisz paradox módon csak néhány szakkérdés merült fel, jelesül Hegel marxista interpretációjának problémaköre, a marxista filozófia helyzete hazánkban stb. A vita politikai vita volt, ahol politikai erők csaptak össze – a XX. kongresszus igenlői bírálták azokat, akik felelősek voltak a filozófia, a társadalomtudományok adott állapotáért. Varga Mihály, a vita egyik résztvevője így jellemezte a szembenálló erőket: „Lényegében két elvi irányzatról volt szó – és talán még ma is – a magyar filozófiában. Lukácsék a filozófiát mint tudományt, mint alkotást fogták fel, míg a dogmatikus irányzat hívei azt lépten-nyomon összekeverték a propagandával és agitációval. ... Lukácsék a filozófia fundamentális kérdéseire irányították és irányítják a fő figyelmet. ...”¹⁰

Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy ezt a szembenállást a dogmatizmussal Lukács és köre mindenekelőtt a tudományban képviselte. Politikai szempontból jóval óvatosabbak voltak, a reformkommunisták és Nagy Imre tevékenységét indokolatlan bizalmatlansággal szemlélték. Sokan hangoztatták a vitán a filozófusok egységes fellépésének szükségességét. A Petőfi Kör vezetése is szerette volna, ha minél többen csatlakoznak a XX. kongresszus által képviselt nézetekhez. Ez a kívánt „egység” azonban nem jött létre, Lukács erről zárszavában így beszélt: „... arról van szó, hogy kit igazolt az idő, akkor igenis nagyon nyíltan lehet mondani – és nem állítom, hogy, mindaz amit, mások írtak helytelen volt – , hogy fővonalában mi azon a vonalon mozogtunk, ami előkészíteni segített a XX. kongresszus ideológiáját és ezzel szemben az elvtársak lényegében és fővonalában egy szektáriánus és sztálinista vonalat képviseltek.”¹¹

A vita azonban e tekintetben sem volt teljesen eredménytelen, sokan akadtak, akik éppen a nyílt vita hatására megtagadták a sztálinizmust és csatlakoztak a szellemi progresszióhoz.

Lukácsot és tanítványait a vita rehabilitálta, és egyben a Petőfi Kör is elérte célját. Rehabilitálta Lukácsot mint filozófust és mint politikust. Ezen a vitán lépett fel először a nyilvánosság előtt együttesen Lukács tanítványi köre, a későbbi „budapesti iskola” néven ismert kör magja. Útjaik ezután életre szólóan szétváltak – első közös fellépésük egyben utolsó is volt. De lehetetlen nem észrevenni, hogy a vitán ennél sokkal több történt. Ez a vita is rehabilitálta az alkotó értelmiséget, a kutatókat, akiket hosszú évek óta szellemi kalodába szorítottak. Rehabilitálta a társadalmi gondokat nyíltan megfogalmazni és kimondani kívánó tudósokat, az irodalom és a magyar kultúra jeles képviselőit is. Lukács

zárszavában nem véletlenül említette: „... utalok arra, amit Heller elvtársnő nagyon helyesen vetett fel, a dogmatizmusnak arra a nivellálási tendenciájára, amelynek múlhatatlan következménye volt, hogy ha megnézzük az utóbbi nyolc év történetét a magyar kultúrában, látjuk – , hogy úgyszólván kizárólag az élvonalon álló jelenségeket dorongolták le, miközben dédelgetést kapott minden területen a legkülönbözőbb formájú tehetségtelenség. ”¹²

A vitán sok, ma már evidensnek tűnő javaslat született, tudomány-szervezési, oktatási, kutatás-metodológiai javaslatok, melyek azóta részben megvalósultak. De nem lehet elhallgatni, hogy 1956 után újból a hamis vádak tömkelege zúdult Lukácsra, a Lukács-tanítványokra, a Petőfi Körre és annak filozófiai vitájára. Sajnos az sem hallgatható el, hogy többen, akik a vitán pozitív szerepet játszottak, önmaguk régi nézeteit megtagadva, „ideológiai”, „filozófiai” érvekkel támogatták a több évtizedes rágalomhadjáratot. E bevezetőnek nem lehet feladata Lukács 1956 utáni újbóli üldöztetésének történetét leírni. Szomorúan állapítható meg azonban, hogy a tanítványi körből is akadtak, akik 1957 után éveken át részt vettek abban a Lukács elleni támadássorozatban, amely őt megbélyegezte s a magyar szellemi életből kirekesztette.

Bohó Róbert

Jegyzetek

- ¹ A meghívó három vitavezetőt nevez meg: Lukács György akademikust, Balogh Elemért az MDP Pártfőiskolájának tanszékvezetőjét és Szigeti József kandidátust.
- ² Rudas László: Irodalom és Demokrácia. Társadalmi Szemle, 1949. 6-7. sz. 412-439. old.
- ³ Alexander Fagyjev (1901-1956): szovjet-országi író, a Lukács-vita idején a Szovjet Írók Szövetségének főtitkára volt. Az SZKP XX. kongresszusa után öngyilkos lett.
- ⁴ Lukács György: Bíráló és önbíráló. Társadalmi Szemle, 1949. 8-9. sz. 571-592. old.
- ⁵ Révai József: Megjegyzések irodalmunk néhány kérdéséhez. Társadalmi Szemle, 1950. 3-4. sz. 193-211. old.
- ⁶ Lukács György: Következtetések az irodalmi vitából. Társadalmi Szemle, 1950. 7-8. sz. 613-616. old.
- ⁷ Filozófiai Értesítő 1956. szeptember, 159. old.
- ⁸ Lukács György tevékenységének e korszakával részletesen foglalkozik Ambrus János „Lukács György 1956-ban” c. tanulmányában. Világosság, 1989. 5. sz. 321-325. old.
- ⁹ A Petőfi Kör vezetőségén belül a vita előkészítésével Bohó Róbert, Hegedűs B. András, Pataki Ferenc és Tánzos Gábor foglalkozott. Bohó Róbert tárgyalt Lukács Györggyel és Heller Ágnessel a vitán várhatóan felmerülő kérdésekről, a vezetőség néhány javaslatáról.
- ¹⁰ Filozófiai Értesítő, 1956. szeptember 122. old.
- ¹¹ Uo. 162. old.
- ¹² Uo. 161. old.